

Sultan I Ahmed'in
portresi

Pâdişah-Tarîkat Şeyhi Münasebetleri Açısından Azîz Mahmud Hüdâyî ve Çağdaşı Abdülmecîd-i Sivâsî

Y R D . D O Ğ . D R . C E N G İ Z G Ü N D O Ğ D U

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Tebliğimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde genel olarak Osmanlıda padişah-tarîkat şeyhi münasebetlerinin teorik çerçevesi, ikinci bölümde de bu münasebetlerin tarihsel yansımalarına örnek olmak üzere Azîz Mahmud Hüdâyî ve Abdülmecîd-i Sivâsî'nin dönemi padişahlarıyla münasebetlerine değinilecektir.

Osmanlı toplum yapısını anlamaya yönelik yapılan bazı bilimsel araştırmalarda devlet ile onun yönetimi altındaki kişi ve müesseselerin ilişki tarzları ele alınmış bu ilişkilerde özellikle gündelik hayatın sosyo-kültürel ve siyasî dokusu üzerinde aktif rol üstlenmiş tarikatların, sadece içe yönelik (yatay) değil, aynı zamanda dışa dönük (dikey) çabalarıyla yönetici ile yönetilen arasındaki misyonlarına dikkat çekilmiştir.

Batı toplumlarında bu ilişki tarzlarını, devletin hukukî yetkilerini kullanabilme hakkına sahip kişi ve müesseseler yönlendirmiştir. Roma yönetim geleneğine dayanan bu yetki devri usulü, insan ile devlet arasında zamanla kilise, feodal beyler ve belediye meclislerinin doğmasına yol açmış, böylece adına sivil toplum denilen gündelik hayatın bağlayıcı dokuları oluşmuştur. İslâm toplumlarına baktığımızda, devlet ile insan ilişkilerini düzenleyen bu ara tabakanın genel anlamda ümmet temeli üzerinde şekillenmiş olan ve birer sosyal yapı ve müessese olarak ortaya çıkan tarikatlar tarafından doldurulduğu görülür¹. Devletin

din ve kültürünü halk kültürüne bağlayan bu ağ Gibb'e göre Osmanlı imparatorluğunun en önemli yapısal pekiştiricisi olmuştur².

Tarikat önderleri ile yöneticiler irtibatının İslam tarihindeki yansımalarına ilk dönem hariçte bırakılarak bakılacak olursa karşımıza devasa bir literatür çıktığını görürüz. Malzemenin çokluğu bu konunun değişik Müslüman topluluklarında da çok canlı tarihsel karşılığının bulunduğuna işaret etmektedir. Daha başından beri birçok Müslüman yöneticinin hep ilim ve irfan ehli, keşfi açık, duâsı makbul bazı kimseleri yanlarında bulundurmuş olmaları bunun açık örneğidir³.

Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Pâdişahların hemen hepsinin, -siyasî otoritelerinin üzerine çıkarmamak gibi bir hassasiyetle beraber- âlimler ve mutasavvıflara büyük değer verip, onlara yakın alâka göstermelerinin bu kesimlerin bütünleştirici iradede önemli bir figür olarak rol almalarından kaynaklandığı söyleyebiliriz.

Osmanlı yöneticileri, bilhassa sultanlar, daha kuruluş döneminden başlamak üzere, cemiyet üzerindeki nüfuzlarını devletin hizmetinde kullanmak suretiyle bir manada, kendilerine geniş bir hareket sahası sağlamaya çalışan tasavvufî zümrelerle aralarında bir köprü oluşturmuşlar ve mümkün merteye onların hizmetlerinden faydalanmaya çalışmışlardır⁴. Bu yaklaşım, tarikatların siyasî otorite tarafından birer güç odağı şeklinde algılanarak sahip buldukları imkânları iktidar lehine kullanma politikasının bir göstergesidir⁵.

Sadece kuruluş ve yükseliş dönemlerinde değil, devletin güç ve imkân bakımından zirveye ulaştığı dönemlerde de bu alâkanın artarak devam ettiği görülür. Hatta devletin tarikatlere olan desteği ve alakası bazen o dereceye ulaşmıştır ki, "mâna sultanları", olarak da kabul edilen tarikat şeyhlerinin, diğer bütün otoritelerden; ilmî, askerî hattâ siyasî otoritelerden bile üstün tutuldukları olmuştur. Devlet protokolünde yer alan şeyhler, dîvân-ı hümâyunda temsil edilmemişlerdir, ancak halk içerisinde büyük nüfuzlarının yanı sıra devlet ricâlini de bu nüfuz ile te'sîrleri altına almayı başarmışlardır.⁶

Tarikat erbabının nüfuzlarının bir sonucu olarak, devlet görevlileri ve padişahlar, tarikatları merkezî örgütlenmeye doğru yönlendirirken idarî yapılanmayı gerçekleştirebilecek şeyh ailelerine ekonomik ayrıcalıklar tanımış, siyasî ve malî kudretleri nisbetinde onlara kurmuş oldukları vakıflar kanalıyla veya başka yollardan muhtelif imkânlar sağlamaya çalışmışlardır⁷.

Bu imkânlardan istifade ile, bir taraftan tasavvufî merkezler ve onlara bağlı manevî gruplar efkâr-ı umûmiyeyi tesviye edip, manevî bir birlik ve kıvam meydana getirerek içtimai hayatın devamlılığını sağlamaya çalışırken, diğer taraftan, hâkimiyet tesis etmek isteyen siyasî kuvvetler, kendilerini teşkilatlı ve kuvvetli birlikler vücuda getirebilmiş bu zümrelere dayanmak mecburiyetini duymuşlardır. Manevî rehberler ise, bir yandan mazlum ve perişan halkı, diğer taraftan da kendilerinden istifadeyi düşünen siyasî nüfuz sahiplerinin bu zaafını hesaba katarak, iki taraflı bir hizmet ve kuşatma ameliyesi ile faaliyetlerini sürdürmüşlerdir⁸.

Neticede Osmanlı yönetimi ile tarikat şeyhleri arasında kurulan bu köprü, tarikatların siyasî otorite tarafından birer güç odağı şeklinde algılanarak sahip oldukları imkânları iktidar lehine kullanma politikasının ötesinde bir anlam da kazanmış ve karşılıklı gelişen samimi ilişkiler ve şahsi meyiller bazen şeyhlerin manevî nüfuzundan etkilenen padişahlarda onlara intisab etme isteğini doğuran bir boyuta ulaşmıştır.

Meselâ Osman Gâzî'nin Şeyh Edebali (ö.726/1325)'nin kızı Malhun Hâtun'u alarak ona damat olması⁹, Orhan Bey'in Dursun Fakih (ö.726/1326), Dâvûd Kayserî (ö.751/1350), gibi sûfî ve âlimlere, Abdal Murâd, Abdal Mûsâ, Geyikli Baba gibi dervîşlere ilgi göstermesi¹⁰, I. Murâd'ın ahîlerle olan sıkı münâsebetleri¹¹, Yıldırım Bâyezid(I.Bâyezid)'in devrin mutasavvıflarına karşı saygısı ve bu saygının gereği olarak Kızı Hundî Hâtun'u meşhûr şeyhlerden Emir Buhârî (ö.833/1429)'ye vermesi¹², II. Murâd'ın Hacı Bayrâm Velî(ö.833/1429) ile yakın münâsebetleri¹³, Fâtih'in hocası Akşemseddîn(ö.864/1459'e sarsılmaz bağlılığı¹⁴, Sûfî meşrepli olduğu için Bâyezid Velî diye anılan II. Bâyezid'in Çelebi Halîfe (ö.899/11494) ve Şeyh Muhyiddîn Yavsî (ö.920/1514)'ye¹⁵, Yavuz Sultan Selim'in Sünbül Sinan (ö.936/1529)'a, Kanûnî'nin Merkez Muslihiddîn (ö.959/1552) ve Halvetî şeyhi Nureddînzâde (ö.981/1574)'ye olan bağlılıklarını¹⁶ bu bağlamda değerlendirebiliriz.

Fakat bazı tarih ve menakıb kitaplarında dile getirilen padişahların ve diğer devlet erkânının çağdaşları olan şeyhlere intisabı devletin tavrı olmayıp ancak şahsî tavır olarak değerlendirilmedi. Kaldı ki bu intisab da, şeyh-mürîd münasebetleri içinde ve bir tarikat disiplini altında seyr u sülûke girme şeklinde değil belki onların irşad dairelerine girme, onlardan feyiz almaları şeklinde yorumlanmalıdır. Nitekim eğer XVII. Yüzyıl halveti şeyhlerinden Muhammed Nazmî farklı bir gerekçe ile aktarmıyorsa, IV. Murad'ın Sivâsî için **“Eğer Padişahlara başkasından bîat mümkün olsaydı sana bîat ederdim.”** dediğini nakletmesi, bu durumun hiç olmazsa IV. Murad'a kadar gelen Osmanlı padişahları için resmi bir teamül olarak devam ettiğini göstermektedir.¹⁷

Kaldığı, padişahların intisab etme istekleri de şeyhler tarafından pek makul karşılanmamış bazen geri çevrilmiştir. Mesela Akşemseddin, kendisine iradet getirip, irşadlarından faydalanmasını rica eden Fatih'in teklifini kabul etmemiş ve: “Dervişlikte bir halet vardır ki eğer lezzet alınırsa saltanat umurundan el çekmek lazım gelir, memleketin işleri bozulur. O takdirde hem siz, hem biz vebale gireriz. Sultanlara lazım olan adalet ve doğruluk, şer'i şerife uymaktır. Bundan iyi meslek olmaz”¹⁸ şeklinde bir gerekçe ortaya koymuştur.

Diğer taraftan padişahlarla şeyhler arasında yaşanan bu yakınlık hiçbir zaman siyasî ve idarî otoritenin tarikat şeyhlerine teslim edildiği veya müdahaleye açık bırakıldığı bir noktaya ulaşmamıştır. Devlet siyaseti, idarî, mâlî ve askerî yönetim alanları bu ilişkilere kapalı tutulmuş, tarikat şeyhleri bu alanlarda sadece istişare edilen, nasihatleri alınan, duâsına ve himmetine müracaat edilen mana sultanları olarak görülmüşlerdir.

Yani Osmanlı padişahları siyasî ve idarî alanlarda bazen devrin meşhûr şeyhleriyle istişarede bulunmuş olsalar bile genellikle siyasî ve idarî kararı aldıktan

sonra onların duâlarını almayı, himmetlerine müracaatı düşünmüşlerdir. Sefere çıkarken uğur sayarak onların elinden kılıç kuşanmayı bir nevi gelenek haline getiren padişahların, bazı tarikat şeyhlerinin ve mürîdlerinin fiilen sefere iştirâk etmelerini istemiş olmalarını da yapılan maddî hazırlıklardan sonra başvuru-rulan manevî tedbir olarak telakki ettikleri söylenebilir.

Bütün bunlar yanında Osmanlı Padişahlarından büyük destek ve ilgi gören tarikat şeyhleri, onlardan gördükleri bu desteğe mukâbil padişahları her fırsatta desteklemiş, devletin muhafazası ve devamı yolunda gayret sarfetmişler, **-teda-bir-i mülkiyeye öğüt ve tavsiye dışında pek karışmamakla birlikte, umûr-ı âhiretten addettikleri hususlarda kendilerinde hakk-ı müdahale görüp**¹⁹ doğru ve hak olanı güzel bir üslubla sunmuş bazen ikaz etmekten de çekinmemişlerdir. Padişahlar da onların nüfuzlarını ve bütünleştirici iradedeki rollerini dikkate alıp, maneviyatlarından istifade yanında, siyasî ve idarî konularda da bazen onlarla istişarede bulunmuş, tavsiyelerini dikkate almışlardır.

Osmanlı padişahlarının bu tavırları, yani tekke ve tarikat mensupları ile aralarında tesis ettikleri rabıta, imparatorluğun uzun târihi boyunca -bir takım mâhiyet farkları oluşmuş olmakla birlikte- değişmeden devam etmiştir. Bu zümreler, sosyal bir huzursuzluk kaynağı olmadıkları ve devletin politikaları ile uyumlu hareket ettikleri sürece, merkezî yönetimin desteğini yanlarında bulmuşlardır. Huzursuzluk kaynağı hâline gelmeye başladıkları durumlarda ise, Osmanlı merkezî yönetimi her türlü müsamahayı bir tarafa bırakarak, siyasî güç ve nüfuzları ne olursa olsun bu huzursuzluklara sebebiyet verdiklerine inandıkları kimseleri ortadan kaldırmakta tereddüt etmemişlerdir²⁰. Bu şartlar dâhilinde, devlet'in fırsat bulduğunda onları kontrol altında tutmaya, hatta tehlikeli bir rakip olarak görürse ortadan kaldırmaya çalışması şaşkırtıcı değildir²¹.

Osmanlı'nın tarihi kesitlerine dikkatlice bakıldığında, tarikat şeyhleri ile yönetici kesim arasındaki ilişkinin tabiatında yönetici kesimin duruşuyla alâkalı şu farklılıklar görülür.

1. Mesela en üst ve en mükemmel örnek olarak yönetici kimliği ile veli/şeyh kimliğinin tek bir kimsede bulunduğu örnek hemen hemen yok gibidir.
2. Bunun bir derece altında yönetici kimsenin bir veliye sıkı sıkıya bağlı olduğu örnekler gelir.
3. Onun da bir derece altında yöneticinin veli ve âlim kimselere saygı duyduğu ve kendileriyle hayati öneme haiz konularda zaman zaman istişare ettiği ve bir veli veya âlim kendisine nasihatte bulunduğu zaman buna karşı çıkmayan, nispeten dikkate alan yöneticiler gelir.
4. Bu sonuncunun negatifi yani veli ve âlim kimselere saygı duymayan, onların öğütlerine kulak asmayan veya bu nasihatlere karşı geleni ise²² Osmanlı tarihinde hemen hemen yok gibidir.

Buraya kadar teorik çerçevesini çizmeye çalıştığımız padişah-tarikat şeyhi münasebetlerinin pratik yansımalarına dair üçüncü madde belirtilen yapıda yönetici örneklerine Osmanlı tarihinin gelişim çizgisinde bir hayli rastlarız.

III Murad'ın Tuğrası

III Murad

Bu çalışmamızda söz konusu bağlamda padişah-tarikat şeyhi münasebetlerinin tarihsel yansımalarına örnek olmak üzere seçtiğimiz Celvetiye tarikatı şeyhi Azîz Mahmud Hüdâyî ile çağdaşı Halvetiye tarikatı şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin dönemi padişahlarıyla münasebetlerine değineceğiz²³.

A- AZİZ MAHMUD HÜDAYİ'NİN PADİŞAHLARLA MÜNÂSEBETLERİ

a) III. Murad ve Hüdâyî Münasebetleri

Hüdâyî'nin çocukluk ve tahsilini ikmal devresine rastlayan Kanûni Sultan Süleyman, II. Selim dönemi hariç tutulacak olursa onun padişahlarla ilk münasebetinin III. Murad'la olduğunu söyleyebiliriz²⁴.

Hüdâyî'nin padişahlara gönderdiği mektuplarını ihtiva eden Tezâkir-i Hüdâyî'nin muhtevasından bunların çoğunun Sultan III. Murad'a gönderildiğinin anlaşılması 'Hüdâyî'nin bu padişahla çok samimi bir alaka te'sis ettiğini göstermektedir²⁵.

III. Murad'ın Osmanlı padişahları arasında vazife ve mesuliyet şuurundan uzak, zayıf iradeli, eğlenmeğe meraklı biri olduğu söylenmekle birlikte şiire meraklı, tasavvuf vadisinde eser yazacak kadar bu ilme aşınadır²⁶.

III. Murad'ın zaaf ve meziyetlerini iyi teşhis etmiş bulunan Hüdâyî, padişaha yazdığı bir mektupta ona dini takviye ve tecdid makamında olduğunu hatırlatan şu ifadeleri kullanmıştır: "Her yüzyılın başında ümmetinden bir kimse din-i İslam'a zaaf gelmiş iken takviye ve tecdîd eder, buyurmuş, hatta Ömer b. Abdülaziz yüzbaşına düşüp bu hizmet ile müşeref olmuştur, demişler. İmdi saadetlü ve mürüvvetlü padişahım hem yüzbaşı, hem binbaşısıdır."²⁷

Yine onu müşfik ve mütevazı bir şekilde ikaz etmiş, adalet, şeriat ve sünnet çerçevesinde bulunmaya şu sözleriyle teşvikte bulunmuştur:

“...Re’s-l mie (yüzyılın başı) karindir. Kemal-i adaletle tecdid-i şeriat ve ihya-yı sünne ve tervih-ı ibadullah ve’l-ümme eden ashab-ı mieteyn olan ahad-ı ümmet-i Muhammed akvasından ve ekmelinden olmasının esbabına mübaşeret ve tamam-ı riâyette kemal-i gayret ve tena’um-i himmet ve azimet zamanı gelmiştir.”²⁸.

Hüdâyî’nin tavsiyeleri bunlarla sınırlı kalmaz. O, gerek halkın ihtiyaçları mevzuunda²⁹ gerekse idarî sayılabilecek işlerde padişaha terğib ve teşvikte de bulunmuştur.

Hicri 1000 tarihinde III. Murad’a yazdığı bir mektupta da; “Moskof’tan elçi gelmiş, Terek suyu üzerinde hisarları vardır. Hani ve Kazan’ı vermek suretiyle muahede olunmasına ikdam ve ibram olunmasını: Keban suyu üzerinde dahi bir bina yapmak isterlermiş, orada bina etmeyeler”³⁰ tavsiyesinde bulunmaktadır.

1001 tarihinde III. Murad’a yazdığı bir mektupta da : “Bu sene gaza-yi bahr hazırlığı yapıp Girit ve Malta meselesinin ortadan kaldırılmasına ihtimam ve takayyüt gerekli olduğuna” teşvikte bulunmaktadır³¹.

Hüdâyî padişahı Safeviler, Kızılbaşlar ve Simavna kadısıoğlu’nun te’dibine de teşvik etmiş belki bu konudaki hassasiyetinden olsa gerek Ferhat Paşa ile beraber İran seferine iştirak edip Tebriz’e kadar gitmiştir³².

Hüdâyî böyle hayırlara vesile olacağını düşündüğü hususlarda padişahı teşvik etmenin yanısıra azledilen devlet me’murlarının -durumlarına göre- yerlerine iade edilmeleri hususunda da talepte bulunmuştur. Mesela Kazasker Düğmecizâde’nin azli ile ilgili padişaha; “ ..Duâcınız mevlânâ ve evlânâ Düğmecizâde Efendi Kazasker -zide adluh- müstakim ve mütedeyyin duâcınızdır. Ortalığı külli ıslah etmiştir. Haber-i su’ istima’ olundu, ihsan edip ibka idesiz. Seadet-i dareyninize sebab-i azimdir. Halis muhlis duâcınızdır.” diyerek yerinde ibka edilmesine tavassut etmiştir³³.

Yine bir mektubunda “Mısır paşasını kaldırmak istima’ olundu. Kıbrıs paşası Ahmed kulunuza Mısır’ı ihsanınız rica olunur” demektedir³⁴.

Padişah’ın kendisine kürk hediye edecek ‘kadar muhabbetle bağlı bulunduğu Hüdâyî bu alakayı asla istismar etmediği gibi şahsı adına gâyet müstağni bir tavır takınmıştır. Nitekim kendisine Pâdişah tarafından Ali Paşa Zaviyesi şeyhliği teklif edildiğinde bunu reddederken Ayasofya yakınındaki “Arslan Yatağı/Arslanhane” nin yerine zaviye yapılmasını istemiştir: “Şol Büyük Ayasofya kurbunda olan arslanhane, azim binadır. Nice nice büyük akçeler harcolunsa bu maküle bina olmaz. Amma takaddümden ‘mabed-i ibadullahi’l-kadim’ olmak ihtimali de vardır. Alamet ve asar anı verir. Bu maküle azim bina, beytü’l-esed oldan “beyt-i ibadullahi’l-ahad» olmak evladır.»³⁵

Hüdâyî, padişahın rü’yalarını ta’bir ettiği gibi kendi rü’yalarını da padişaha yazarak onu hayırlı hizmetlere sevketmeyi istemiştir. Padişah’a yazdığı bir rüyası şöyledir:

“Saadetlü padişahım bugün seherice beyne’n-nevm ve’l-yakaza bir hitab varid oldu: 997’de düşman tahtı fetholunur, deyü. Uyandım, Kazvin hatıra geldi. İnşallah hayırdır.»³⁶

1 Ahmed'in Tuğrası

1 Ahmed

Hüdâyî'nin siyasî ve idarî konularda padişaha ve idareye yönelik tavsiyelerinin bazılarının yerine getirildiği bazılarının ise gerçekleştirilemediğini görüyoruz. Mesela Girit ve Malta meselesinin ortadan kaldırılmasına dair talebi gerçekleştirilemediği gibi Kazvin'e sefer yapılmasının hayırlı olacağını padişaha bildirmesine rağmen bu sefer gerçekleşmemiştir. Yine mabed yapılmasını istediği Arslanhane ise ancak I. Ahmed devrinde yıkılarak yerine Sultan Ahmed Camii inşa olunmuştur³⁷.

Şurası bir gerçektir ki, Hüdâyî'nin üslubu, terğib ve teşvikle sınırlıdır ve asla siyasî otoritenin üzerinde değildir. Siyasî ve idarî konulardaki talepleri ise sezgi ve temennilerine dayanmakta olup, genelde halkın maslahatı ve uhrevî mesuliyeti içermektedir.

III. Mehmed'in dokuz yıllık padişahlık döneminde Hüdâyî ile ilgili münasebetlerine dair kaynaklar herhangi bir bilgi aktarmamaktadırlar. Bu dönemde Hüdâyî'nin, hankâhının inşasını tamamlayarak (1003/1595) buradaki irşad hizmetine başlamış bulunduğu ve kendini hizmete teksif ettiğini söyleyebiliriz.

b) I. Ahmed ve Hüdâyî Münasebetleri

Tarihi ve menkabevi kaynaklar Hüdâyî'nin III. Mehmed'den sonra padişahlık tahtına oturan I. Ahmed'le samimi bir münasebet içerisinde olduğunu "rikabında piyade yürüyecek" kadar teslimiyet içinde bulunduğunu hatta Sultan'ın kendisine intisab ettiğini kaydetmektedirler. Menkabelere göre Hüdâyî'nin I. Ahmed ile tanışması şu rü'ya vesilesiyle olmuştur:

"I. Ahmed rüyasında Nemçe kralı ile güreş tutup kendisinin arka üstü yere düştüğünü" görmüştü. Tabirciler rüyanın tabirinde aciz kalmışlar ve bir vesile ile bu rüya Hüdâyî'ye tabir ettirilmiş, Hüdâyî de rüyayı "padişahın Nemçe(Avusturya) kralına karşı zafer kazanacağı" şeklinde yorumlamıştı. Neticede rüya ger-

çekleşmiş ve Estergon geri alınarak Avusturyalılara karşı zafer kazanılmış, bu durum padişahı teshir etmiştir³⁸.

Mutasavvıflara karşı derin bir saygı besleyen, I. Ahmed'in, III. Murad zamanından beri büyük bir ün kazanmış olan Hüdâyî'ye karşı ilgi ve saygı duymaması imkânsızdır. Bu saygının bir ifadesi olarak Hüdâyî'nin;

Diller acep hayran olur
Esrâr-i zikrullâh ile
Yollar beğim âsân olur
Âsâr-i zikrullâh ile

dörtlüğü ile başlayan ilahisine nazire olarak:

Dil-hânesi pür nûr olur
Envâr-i zikrullâh ile
İklim-i dil ma'mur olur
Mimâr-i zikrullâh ile

dörtlüğü ile başlayan bir ilahi yazmıştır³⁹.

Evliya Çelebi I. Ahmed'in Hazret-i Muhammed'in bir taş üzerinde bulunan "Nakş-ı Kadem"ini Kayitbay Türbesi'nden İstanbul'a getirttiğini, Eyyüb Sultan Camii'nden sonra Sultan Ahmed Camii'ne naklettirdiğini yazmakta, Abdülhak Molla da I. Ahmed'in, bu ayak nakşını bir tahtaya çizdirerek kadem-i şerifin kenarına;

N'ola tâcım gibi başımda götürsem dâim
Kadem-i resmini ol Hazret-i şâh-i rusulün
Gül-i gülzâr-i nübüvvet o kadem sahibidir
Ahmeda durma yüzün sür kademine o gülün

kıt'asını kendi hattıyla yazıp Hüdâyî'ye hediye ettiğini, Hüdâyî'nin de bunu dergâhının duvarına astırdığını nakletmektedir⁴⁰.

Câminin temel atma gününde(1018/ 1609) Hüdâyî, Sivâsî ve meşâyihden bâzı-ları duâ etmek üzere dâvet edilmişler, ulemadan Şeyhülislâm Mehmed Efendi (ö.1025/1616) ve vezîr-i a'zam Kuyucu Murat Paşa gibi devlet erkânı, avâm, havâs pek çok kimse merâsimde hazır bulunmuşlardı. Şeyhülislâm Mehmed Efendi (ö.1025/1616) Hüdâyî, vezîr-i a'zam Kuyucu Murat Paşa ilk kazmayı vurmuşlar ve sonra Pâdişah elindeki altın kazma ile terleyinceye kadar temel kazmıştır. Bu merâsimde Hüdâyî ve Sivâsî duâ etmişler, o gün Hüdâyî pazartesi günü vaizliğine, Sivâsî de cuma vaizliğine ta'yin olunmuşlardı. Câmi açıldığında(1026/1617) ilk hutbeyi Hüdâyî, ilk cuma va'zını da Sivâsî vermiştir⁴¹.

I. Ahmed'in vefatında (1026/1617) gasil işlemleri için Hüdâyî davet olunmuş; fakat o, yaşlılığını öne sürerek gidememiş ve yerine halifelerinden Şaban Dede (1060/1650)'yi göndermiştir⁴².

I. Ahmed'in yerine kardeşi I. Mustafa geçmiştir. I. Mustafa devlet işleriyle meşgul olamayacak kadar akli muvazeneden mahrûm "meczûbü's-şekl" bir Padişah olduğu için padişahlığı üç ay sürmüştü, bilahare hal' edilmiştir⁴³. Kaynaklar bu padişahla Hüdâyî arasında herhangi bir ilişkiden söz etmemektedirler.

II Osman'ın Tuğrası

II Osman

c) II. Osman ve Hüdâyî Münasebetleri

I. Mustafa tahttan feragat ettirildikten sonra yerine I. Ahmed' in en büyük oğlu II. Osman (Genç Osman) geçmiştir. II. Osman'ın da babası gibi Hüdâyî'ye büyük bir hürmet ve saygı ile bağlı olduğundan bahsedilir. Hatta padişahın Şeyhu'l-islam Es'ad Efendi(ö. 1034/1625)⁴⁴'nin kızı Akile Hanımı nikâhladığı zaman kendi yerine Hüdâyî'yi vekil tayin ettiği nakledilir⁴⁵.

II. Osman, babasının ölümünde I. Mustafa'yı tahta çıkarıp kendisini üç ay saltanat makamından uzak bıraktığı gerekçesiyle Halil Paşa'yı azletmiş, o da Hüdâyî tekkesine sığınmıştı⁴⁶. Durumu yakinen bilen Hüdâyî, bu davranışın yersiz ve manasız olduğunu keşfedip, padişaha tavassutta bulunarak Halil Paşa ile arasını düzeltmiş, müteakiben de Halil Paşa, yeniden kaptan-ı deryalığa getirilmiştir⁴⁷. Bu da Hüdâyî'nin II. Osman üzerindeki etkisine ayrı bir örnek oluşturmaktadır.

Fakat padişahın şehid edilmesine sebebiyet verdiği söylenen hacca gitme isteği konusunda rüyasını yorumlayıp⁴⁸ ona nasihatte bulunmuşsa da ikna edememiştir.

Rivâyete göre, II. Osman'ın hocası Ömer Efendi ve Kızlarağası, Lehistan seferinde muvaffak olunamayınca kabahati askere hamlederek padişahı hacca gitmeye teşvik etmişlerdi. Bu telkinler neticesinde padişah, hacca gitmeye karar vererek hazırlıkları başlatmıştı. Padişah'ın kayınpederi Şeyhu'l-islam Hocaşâde Es'ad Efendi (1034/1625) ile Sadrazam Dilaver Paşa(1031/1622) ise padişahın hacca gitmesini istemiyorlardı. Hüdâyî de Sultan Osman'ı fikrinden yaz geçirmek için nasihat etti ise de padişahı ikna edemediler. Padişahın bu kararda ısrarını yenileri ve sipahi elebaşılar kendilerine karşı bir hareket gibi yorumlayarak peşpeşe ayaklandılar. Neticede iş, padişahın şehid edilmesine kadar vardırıldı⁴⁹. Bu hadise esnasında Dilaver Paşa, Hüdâyî Dergâhı'na iltica etmişti. II. Osman'a karşı ayaklanan asilerin idamını istedikleri kişiler arasında yer alan Dilaver Paşa, önce II. Osman tarafından korunmuşsa da daha sonra dergâhtan çıkarılarak asilere teslim edilmiştir.⁵⁰

IV Murat

IV Murat'ın Tuğrası

d) IV. Murad ve Hüdâyî Münasebetleri

Genç Osman Vak'ası'nda Sultan Osman şehid edildikten sonra I. Mustafa tekrar Padişah ilan edilmiş ise de kısa zaman sonra yine hal'edilerek IV. Murad Pâdişah yapılmıştı.

Bedenen ve zihnen sağlam ve cevval olan bu genç padişaha Eyyüp Sultan'da icra edilen merasimle saltanat kılıcını devrin en muteber şeyhi sıfatıyla Hz. Hüdâyî kuşatmıştır⁵¹.

Bunun yanında IV. Murad, I. Mustafa ile II. Osman devrinde olduğu gibi, çıkardığı bir fermanla Hüdâyî'nin doğduğu yer olan Koçhisar ahalesinin tekâlîfi örfiyeden mu'âf tutulduğuna dair ilgili hükme riâyet edilmesini emretmiştir⁵².

Yine Koçhisar ahalesinin padişaha arz-ı hâl gönderip daha önce burayı Celali eşkıyalarının saldırısından kaçıp boşalttıklarını ancak daha sonra Hüdâyî'nin oraya halife gönderdikten sonra ma'mûr olmağa yüz tuttuğunu fakat eşkıyanın uğrak yeri olması dolayısıyla zulüm ve saldırılardan korunamadıklarını, bunun için köyün etrafının muhafaza altına alınmasını istemişler, Padişah da; bu taleplerinin bedelsiz olarak yerine getirilmesini istemiştir⁵³.

Padişahın bu fermanlardaki kayıtlarda Hüdâyî için, "kutbü'l-ârifin, zühru'l-vâsilin, imâdü'r-râşidîn ve'l-mürşidîn" gibi tabirleri kullanmış olması Hüdâyî'nin Pâdişah nezdindeki itibarı ve saygınlığının devam ettiğine bir kanıttır.

Azîz Mahmüd Hüdâyî bir pir-i fani olarak devrini idrak ettiği (yaklaşık 5 yıl) IV. Murad ile ilişkilerine dair bu aktardıklarımız dışında şimdilik başka bir bilgiye sahip değiliz.

B- ABDÜLMECÎD-İ SIVÂSÎ'NİN PADİŞAHLARLA MÜNÂSEBETLERİ

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin çocukluk ve tahsilini ikmal devresine rastlayan Kanûni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemi hariç tutulacak olursa onun padişahlarla ilk münasebeti III. Mehmed'le olmuştur. Zira onun Sivas'tan İstanbul'a gidişi ve Padişahla karşılaşması ilk defa III. Mehmed döneminde olmuştur. İstanbul'a geldikten sonra da I. Mustafa ve II. Osman'la münâsebetlerine dâir herhangi bir bilgiye sâhib değiliz.

a) III. Mehmed ve Sivâsî Münasebetleri

III. Murad'ın yerine tahta geçen oğlu III. Mehmed'in, nazik ruhlu, halim, vakarlı ancak zayıf irâdeli ancak Osmanlı padişahları arasında en çok takvâ sahibi, peygamber'e karşı çok hürmetkar, dindar bir Pâdişah olduğu söylenir. Adlî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Pâdişah Hocası Hoca Sa'deddin Efendi (1536-1599)'nin ve Yeniçerilerin teşvikiyle 21 Haziran 1596/24 Şevval 1004'de Eğri seferine çıkmış ve Haçova Meydan muharebesini kazanmıştır. Bu sebeple Eğri Fâtihi olarak anılmıştır⁵⁴.

Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi III. Mehmed Eğri Seferi'ndeki hizmetinden dolayı Şemseddîn-i Sivâsî'nin İstanbul'da ikâmet etmesini istemiş, o da bu teklifi yaşlılığını ve rahatsızlığını ileri sürerek kabûl etmemiş Sivas'a dönmüştür⁵⁵. Bunun üzerine III. Mehmed, Şemseddîn-i Sivâsî'nin vefatından sonra Abdülmecîd-i Sivâsî'nin ilim ve irfân yolundaki şöhreti yanında Şemseddîn-i Sivâsî'ye söz, fiil ve davranış itibâriyle benzediğini duyması ve kalbinde bu sebeple ona karşı duyduğu meyleden dolayı İstanbul'a dâvet etmiştir⁵⁶.

III. Mehmed, kendi el yazısıyla yazdığı ve Kapıcıbaşı'yla gönderdiği hatt-ı hümayında onu şu ifadelerle İstanbul'a davet etmektedir:

“Faziletli ve kerâmetli Abdülmecîd Efendi, merhum ‘ammin Şems Efendi'nin Eğri Seferi'nde refâkatından, zâhiren ve bâtinen çok menâfi'ler müşâhede itmişsinizdir. Ba'de'r-rücu' Dâru's-Saltana'da (İstanbul) ikâmetlerin murâd etmiş idim. Pîrliği özr-i kavî olmağın izin vermiştim. Hâlâ seni kavlen ve fi'len ve vasfen, ona müşâbeheth-i tâmme ile müşâbehethin olduğu mesmu'um olmağın, derunumuzdan meyl-i tâm etmişsinizdir. Hatt-ı şerîfim vusûlünde, Dâru's-Saltana'ya hicret etmen emrim olmuşdur. İhmâl olunmaya.”⁵⁷. Kaynakların ifâdesine göre, Sivâsî hatt-ı hemâyün'ü alır almaz derhal İstanbul'a hareket etmiştir⁵⁸.

Sivâsî'nin İstanbul'a davetinde iki husus dikkatimizi çekmektedir:

Bilindiği gibi İstanbul'un imparatorluğun merkezi oluşu ve Osmanlı devlet otoritesinin bütün müesseseleriyle birlikte burada temsil edilmesi, tarîkat faaliyetlerini buraya yönelten başlıca nedenler arasındadır. Nitekim Sivâsî'nin İstanbul'a davetiyle birlikte Halvetiyye'nin o dönemde güçlü bir kolu olan Şemsiyye şûbesi taşradan merkeze taşınmış, gerek Sivâsî gerekse Abdülehad Nûrî'nin halife ve muhibleri tarafından İstanbul dışında da geniş bir yayılma imkânı bulmuş, neticede Sivâsiyye adı altında müstakil bir şûbe olarak anılmıştır. Bu ör-

III. Mehmed

III. Mehmed'in Tuğrası

nek bize tarikatların siyasî otorite desteğiyle çevreden merkeze doğru yönelmelerinin sağlanmasıyla sosyal seyyalîyetlerinin de önünün açıldığı hakkında bir fikir vermektedir.

Sivâsî'nin İstanbul'a davetinin gerekçelerinden birinin de; bâtil fırkalara karşı hassas tavrı ve sünnî akîdenin gayretli bir savunucusu olmasından dolayı merkezi otoritenin onun bu özelliklerinden istifade amacına yönelik olduğu düşünülebilir. Nitekim Sivâsî'nin İstanbul'a göç ettikten sonra orada taşkın fikirli zümrelerle ve özellikle Kadızâdelilerle mücadeleleri bunu teyid etmektedir. Sivâsî'nin İstanbul'a geldikten sonra Pâdişah tarafından Ayasofya gibi şehrin en büyük ve önemli câmilerinden birine vâiz olarak görevlendirmesi ve va'zlarına iştirâk etmesi⁵⁹ ona karşı olan îtimâdını ve saygısını göstermesi açısından kayda değer husûstur.

Bunlar haricinde de Sivâsî'nin III. Mehmed'le münasebetlerine dair şimdilik daha fazla bilgiye sahip değiliz.

b) I. Ahmed ve Sivâsî Münasebetleri

Abdülmeccid-i Sivâsî'nin I. Ahmed ile karşılıklı îtimad ve saygı esasına dayanan samimî ve sıcak bir münâsebet içinde olduğu hatta Pâdişahın kendisine, "Pedirim" diye hitab ettiği rivâyet edilir⁶⁰. Naîmâ'ya göre Sivâsî, I. Ahmed'in iradet getirdiği şeyhlere⁶¹. Sivâsî'nin Pâdişahın şahsına karşı tavrı ise hep sevgi, ta'zimkâr ifâde ve duâ hissiyle doludur. Nitekim onun hakkında: "Pâdişahımız ehl-i Hak'dır. Niyeti hâlis ve murâdı hakdır. Mercûdur ki, nûr-ı Hakla derûnu pür nûr olup, dâimâ kalb-i Şerîfi i'lâ-i şer'le mesrûr ve a'dâsı makhûr ola"⁶² diye duâ ve temennide bulunurken, eserlerinde bu duygularını zaman zaman dile getirmekte, halka ve muhiblerine ulu'l-emr gördüğü padişaha itâati sık sık telkin etmektedir.

Pâdişahın Sivâsî'ye olan îtimad ve kabûlünü, Hüdâyî'nin I. Ahmed'le münasebetleri bölümünde de aktardığımız gibi onu Sultan Ahmed Câmî'nin temel atma merâsiminde(1018/1609) duâ etmek üzere dâvet etmesi ve daha o günden cuma vâizi olarak görevlendirmesinde de müşâhede etmek mümkündür.

Muhammed Nazmî, Sivâsî'nin türbedârı Mustafa Dede'den naklettiğine göre, bir alay günü fukarâ ve dervîşan, Resûlullâh'ın sancağı arkasında cehrî zikirle yürüyüp devrân yapırlarken o dönem müftü olan Çelebi Mehmed Efendi(ö.1025/1616) Sivâsî Efendi Şeyhü'l-meşâyih olduğu için kendisine bir dânişmend gönderip; "Dervîşler zikri gizli yapsınlar, halk oyun ve eğlenceyle meşgulken cehrî zikir münasip değildir, menetsinler" diye îkaz eder. Sivâsî Efendi de tabiatları gereği bu duruma kızıp; "Ben zâkirleri zikrinden men edemem, gelsin kendisi menetsin" diye sertçe cevap verirler. Buna sinirlenen Çelebi Mehmed Efendi(ö.1025/1616) bir düzmece ile padişahın Sivâsî'nin Sivas'a gitmek istediğini ve buna müsaade etmesini talep eder. Pâdişah da, "Mollâm! Benim câmim vâizsiz mi kalsın? Rızam yoktur!" diye reddederler. Şeyhülislâm'ın ısrarı üzerine Pâdişah; "Azîz pederim Sivâsî Efendi'ye sıla-ı rahm için izin verdim." diye bir fermanla yazarlar. Şeyhülislâm hatt'ı alıp Sivâsî Efendi'ye gönderir. O da; "Lütfetmişler, ömürleri çok olsun" deyip hemen Sivas'a gitmiştir. Daha sonra bunun bir düzmece olduğu I. Ahmed'e aktarıldığında o da yeni bir fermanla kendisini İstanbul'a geri çağırılmıştır⁶³. Sivâsî'nin bu camideki görevini sürdürmesi hususunda padişahın ısrarlı olması da ona olan itimadını göstermektedir. Muhammed Nazmî, Padişahın Sivâsî'yi saraya sıkça davet edip, izzet ve ikramda bulunduğunu yine vezîrlere, ulemâ ve meşâyihün da huzûruna varıp kendisini ziyâret ettiklerinden bahseder.⁶⁴ Bu durum söz konusu dönemde Sivâsî'ye karşı iltifatın sadece Pâdişah değil idareciler, ulemâ ve meşâyih tarafından gösterildiğine işaret eder.

Sivâsî, Şerh-i Mesnevî ve Letâifü'l-Ezhâr adlı eserlerini I. Ahmed'in emri üzere kaleme almıştır. Nitekim letâifü'l-Ezhâr adlı eserinin mukaddimesinde; eserdeki bilgileri, daha önceleri zihninde tasarlamış olduğunu, nihâyet Sultan I. Ahmed'in emri üzerine, önceden zihninde tasarlamış olduğu bu bilgileri kaleme aldığı ifâde etmektedir⁶⁵.

Mesnevî'ye şerh yazma gerekçesini ise yine eserinin mukaddimesinde şöyle anlatmaktadır:

"Bu şerhe başlamadan önce iki kere rüyâda lütûfları olup üçüncüde "benim kitabımı başka kitâblara mani' eyle" diye buyurdular. Görevimiz ve çalışmalarımız çok olduğundan kusûr etmişdik. Netîcede Mevlânâ'nın sırrı tecellî etdi. Ve bu şerhi bir an önce yazmam gerektiğini bana işâret etti. Zâhiren ve bâtinen ulu'l-emr olan Sultan Ahmed Han Hazretlerine ve sultan-ı mülki'l-hakîka Mevlânâ Hazretlerine ittibâ farz olduğundan kusûrlarıma rağmen şerhi yazmaya başladım."⁶⁶ bunlar Pâdişahın Sivâsî'ye ilmi açıdan da îtibâr ettiğine işâret ettiği gibi Sivâsî'nin bu ifadelerinde padişahı, **Zâhiren ve bâtinen ulu'l-emr olan** diye tavsif etmesi dikkat çekicidir.

Bu münâsebetler içerisinde Muhammed Nazmî, Sivâsî'nin, Karayazıcı ve Uzun Bölükbaşı isyânlarının bastırılmasında himmet ve duâsına mürâcaat eden Pâdişaha, faydalı tavsiyelerde bulunduğunu söylüyor⁶⁷.

Sivâsî idari meselelerde de padişahın dikkatini çekmiş, döneminde şahid olduğu yolsuzluklardan dolayı padişahı uyarmıştır. Meselâ Letâifü'l-Ezhâr adlı eserinde dönemindeki hâkimlerin usulsüzlüklerine dâir Pâdişaha şu îkaz ve tavsiyelerde bulunmaktadır:

“Halkı men sâdedinde olan hükkâm şeriatin hudûduna tecâvüz edip, harâmdan kaçmayınca, avâm-ı nâsdan şeriat hudûdunun dâhilinde kimse kalmaz. Şu hâlde bu insanlar üzerine nazîr olan halîfetullâh hazretlerine kulların hizmetini bunlara ısmarladıktan sonra ihmâl etmeyip, onların ne hâlde olduklarını, şeriatın emirlerini uygulayıp uygulamadıklarını, dîni ve ırz-ı saltanatı ve halîfetullâh hazretlerinin devletini himâye üzereler mi, yoksa evvelâ kendileri bu hudûdu çiğneyip de avâm-ı nas dahi bikküllüye bu hudutları çiğneyip, âlemi fesâda vermişler midir bilmesi gerektir. Zira kullar içinde garazsız kimse eksik değildir. Onlardan bunu sormaya ise himmet ve fesâdı def edecek hâlis niyet gereklidir. Yoksa haşir gününde sual ve azab, Resûl’u incitmekten korku vardır.”⁶⁸

Sivâsî yine aynı eserinde, döneminde yaşayan ehl-i kitâbın tavırlarıyla alâkalı olarak Pâdişahı uyarmakta ve şunları söylemektedir:

“İslâm yurdunda manastır ve kilise ihdâs etmek câiz değildir. Eğer eskiden yapılmış iseler, yıkıldığında öncekinden yüksek ve geniş olarak yapılması da câiz değildir. Oysa günümüzde yeni manastırlar ihdâs edilmiştir. Yoklansa görülecektir. İtîmad edilir yaşlılardan işitilmiştir ki, atanız Sultan Muhammed Han İstanbul’u fethettiğinde bir tâne dahi Yahûdi yokmuş. Buna göre İstanbul’da hâlen mevcûd olan Yahûdiler ve kiliseler burası İslâm yurdu olduktan sonra olmuş olur. Bunların çan çalmaktan, şarab içmekten, domuz eti yemekten icmâ ile menolunmaları gerekir. Diğer taraftan şu anda İstanbul’da fırıncılık yapan zımmîlerin ekmek işledikleri fırınlarında at değirmenleri vardır. O değirmenlerde domuz beslerler. Sebebi sorulduğunda ise, “at hastalığına faydalı” diye cevap verirler. Oysa domuz necistir ve bu hayvanlar fırında bulunan un, buğday anbarı ve bâzı aletleri yalarlar. Dolayısıyla bunların yaladığı ve ağzının suyu değdiği herşey necis olur. Kâfirler buna îtiraz etmezler ve ehl-i İslâm’a murdar yedirirler. Ebûssuûd Efendi ehl-i kitâbın boğazladığı hayvanın yenilmeyeceğine dâir fetvâ vermişti. Fakat onlar sonradan ihmâl edip bu fiili yapmaya devam ettiler. Bu şehrin hayvan kesme yerleri muayyendir. Pâdişahımız tarafından ferman çıkarılıp da mücerred hayvan kesmek için bir kaç kişi tâyin olunsa, hayvan kesildikten sonra yine zımmîler yüzseller de ehl-i İslâm murdar et yemek sûretiyle kalplerini kararmaktan kurtarsalar, sevâbı mahşer gününde mâlum olurdu. Bu ne gariptir ki, Yahûdiler kitâblarını tahrif etmiş ve sapıtmış kimseler olduğu hâlde müslümanların kestığı hayvanları yemezler. Ehl-i İslâm’a lâyük mıdır ki, ihtimâm göstermeyip, bir sürü din düşmanına itîmad ederler? Bu durumdan sakınıp, îtiraz etmek dînin müstehablarından. Hele bütün İstanbul’da âlim, sâlih, küçük büyük pek çok müslüman murdar yiyince kalb nûrâniyeti rûh safâsı nasıl sağlanır. Ve bu hâlde kalbin kasvetiyle olan tâat ve duâ Dergâh-ı Hakk’da nasıl makbûl olur.”⁶⁹

Sivâsî, yine kendi döneminde müşâhede ettiği bir diğer aksaklığı ise şu ifâdeleyle dile getirmektedir:

“Bir kere hacca giderken Payas⁷⁰ İskelesinde, bâzı kimselerin, bir seyyidin başından sarığını alıp onunla alay ettiklerini gördüm. Yine ulemâyı aşağılayıp, ehli kitâb sandıklarını kolluyor, diğerlerine türlü türlü eziyet edip, din düşmanlığı yapıyorlardı. Mü’min olan kimselerin bir avuç din düşmanı tarafından aşağılanmaları iyiye alâmet değildir.”⁷¹

İçkinin İslâmda değer taşımadığı için mâl sayılamayacağı husûsuna işâretle kendi döneminde onun mâl-ı mütekavvim sayılmasını tenkid eden Sivâsî, bu husûsta da Pâdişahı uyararak şunları söylemiştir:

“Padişah-ı İslâm’a bu konuda lâıyk olan âyet ve hadîsde harâmlığı sâbit olan şeyden hâsıl olan mâldan vazgeçip, kötülüklerin anası olan pisliği ortadan kaldırmaktır. Bu murdar şey murdar olan kâfirlerin iken, İslâm yurduna girip, kulların hizmetine sarf edilmesi lâıyk görülmekte ve insanlardan olan şeytân tabîatlılar tarafından “hazîneye sa’y ediyoruz” diye hak sûretinde gözücü, İslâm Pâdişahını gururlandırma yoluna gitmekte ve bu hareketleri hazînenin bereketini götürmeye sebebiyet vermektedir. Kasemle söylüyorum ki, onların bu tutumları samimî olmayıp, bu necis şeyin bir akçesini dahi hazîneye koymak sa’y değildir. Belki tahribdir. Şâyet Pâdişahımız bunu kaldırıp yerine hazîne için gaybdan onun daha azını dilese hazîne bereketlenirdi. Hz. Peygamber buyurur ki: “Bir kimse harâmdan bir kapı kapasa Allâh helâlden ona bin kapı açar.” Ve ricâ ediyoruz ki, “Ey îmân edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar(putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz”¹⁷² âyetine ihtirâmen ve bunun benzeri âyât ve hadîslere ta’zîmen bütün fesâdların kökü olan bu kapıyı kapayasınız. Belki de Allâh’ın gazabına mazhar olup, etrafta fesâd ve mezâlimin şuyu’una ve düşmanların hücumuna sebep, bu necisin İslâm beldelerinde alınıp satılmasıdır. Kaldığı bu necis olan şeyin alınıp satılmasından hâsıl olan kazancın mevcûd fesâdın def’i için harcanması, Allâh’ın gazabı ve fesâdın artmasına sebebiyet vermektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması ilâhi lâtifelere sebep olup, pek çok zahmet ve mihnet ile def olacak fesâdlar ve zulümler Allâh’ın kudret eliyle ref’ olurdu.”⁷³

I. Ahmed, sadrazamı Kuyucu Murad Paşa ile ülke içinde içki içilmesini yasaklamış, aykırı hareket edenleri de şiddetle cezalandırmıştı. Bu kararın alınmasında muhtemelen Sivâsî’nin bu uyarılarının da etkili olduğu düşünülebilir.

Yine, I. Ahmed’e sunduğu manzum şikâyetnâmede, bu genç hükümdâra memleketin ahvâl ve idâresinin bozukluğunu acı ve sert bir dille anlatmış, muvaffakiyet için kendisine adâlet ve meşveret tavsiye etmişti. Aşağıdaki satırlar bu manzûmeden alınmış beyitlerdir:

Dinle ey pâdişehim nâfi’ olan sözlerimi
Habl-i Kur’ân ile sâbit kadem ol bi’l-ikrâm
Bed düâ-yı fukarâdan seni az var sakunur
Habl-i Kur’ân ile sâbit kadem ol bi’l-ikrâm
Şahsa mansıb mı gerek, mansıba âdem mi gerek
Dîn ü devlete layık nedir ey fahr-i kirâm.
Cevr u zulmün sebebi Rûm u Arap içre bu kim

Câhili zâlimi vâli kılarak tutdu zalâm
Biri bu câhile hiç maslahat ısmarlama kim
Geçe ashâb-ı maârif önüne ola imâm
Ulemâ zeyyine girdi cühelâ at saldı
Bu dürür sâha-yi dîni bozan ey fahr-i izâm
Küfr ile mülk durub zulmile durmasa gerek
Sakin ey şâh-ı cihâniyân ü cihândâr müdâm
Tişe-i hikmetile mezra'a-i ma'delet
Meşveret tohumunu saç sula dimâğ ile müdâm.⁷⁴

Dinde muhakkik kimselerle meşveretin lüzûmunu ısrârla savunan Sivâsî, bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

“Padişah hazretleri, devletinin ömrünün uzun olmasını, dünya ve âhîret saâdetini istiyorsa ehl-i Hak kimseleri arayıp bulmalı ve vâki hâli onlardan sormalıdır. Çünkü garazsız olan âlimler, sâlihler ve ârifler Allâh'ın cemâl ve kemâlinin mir'âtıdır.”⁷⁵

c) IV. Murat ve Sivâsî Münasebetleri

Muhammed Nazmî, Abdülmecîd-i Sivâsî ile IV. Murat'ın münâsebetleri bağlamında şu ilginç olayı naklediyor:

“Bağdat Fâtîhi Sultan Murat oldukça sert tabiatlı ve cebbar biri idi. Sebepsiz yere Sakarya şeyhini⁷⁶, Rûmiyye şeyhi'ni⁷⁷, mevâlî ve kuzâttan pek çok kimseyi örf ve izâfeti ile selb edip, husûsen Şeyhülislâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi'yi⁷⁸ şehid etmişti. ***Sivâsî Efendi'yi de kendi ifâdelerine göre on beş kere öldürme niyetiyle yanına dâvet etmiş, ancak her seferinde Allah'ın emriyle bir gazab-ı İlâhî mâni olmuş, neticede Pâdişah bu niyetinden vaz geçmiştir.***”⁷⁹ Nazmi Efendi padişahın Sivâsî'yi öldürme isteği ve gerekçesine değinmemekte ancak; şehid olan meşâyihin bu kudret ve tasarrufa kâdir olamadıklarına⁸⁰ vurgu yapmaktadır.

Naîmâ'nın nakline göre; “Birgün Sivâsî Efendi Kâğıthâne'de Mîrâhor Köşkü'nde bâzı mürîd ve muhibleriyle tasavvufa dâir sohbet etmekteyken, Sultan Murâd ansızın sandalla gelmiş ve hazır bulunanların kitâblarını, üzerlerinde bulunan eşyâlarını istemişti. Görevliler orda bulunan kitâbları ve ellerinde bulunan tesbihleri toplayıp Padişaha götürmüşlerdi. Padişah getirilen kitâblardan bir cildi açıp Yahyâ Efendi (ö.1054/1644)'nin Dîvân'ı⁸¹ olduğunu görünce: “Bu bizim Efendi'nin Dîvân'ıdır.” demiş ve öteki kitâbları ve getirilen eşyâları gördükten sonra: “Kitâblarıyla seyre giden ulemâyâ, tesbih ve seccâde ve ridâsıyla giden dervîşâna, devat ve kalem ve levâzım-ı kitâbet ile giden küttâba bizim sözümüz ve bir vechile taarruzumuz yoktur, âlemlerinde olsunlar!” demiştir.”⁸².

Nazmî, Sivâsî ile IV. Murat arasında iyi ilişkilerin devam ettiği hatta padişahın onun vaazlarına katıldığını, bir vaaz sonrası kendisine adet üzere vakıftan tayin olunan kürk giydirdiğini daha da önemlisi padişah'ın Sivâsî'ye “***Eğer Padişah-***

lara başkasından biat mümkün olsaydı sana biat ederdim.” dediğini nakletmektedir⁸³.

Nazmî Efendiye göre IV. Murat’a Bağdâd’ın İranlılardan geri alınacağını ilk defa müjdeleyen de yine Sivâsî Efendi olmuştur⁸⁴. Nazmî’nin ifâdesine göre, sahîh bir nakille anlatıldığı üzere; “Sultan Murat Bağdat’ı feth etmeğe niyet ettiğinde Sivâsî Efendi’yi dâvet edip; “Bağdat’ı feth etmeğe niyet ettiğimi duymuşsundur. Fetih müyesser olur mu? Bize haber ver.” dediğinde, Sivâsî Efendi; “Evet Padişahım, “...Siz Allah’ (ın dînine, peygamberine) yardım ederseniz, o da (düşmanınıza karşı) size yardım eder...”⁸⁵ âyeti ile sâbittir ki, eğer reâyâyâ adâlet eder ve üzerlerinden zulmu def ve gadaba uğrayanlardan afv, fukarâyâ in’âm ve ih-sân ile Allah’a nusret edersen, Allah da sâdece Bağdat’ın fethi ile değil daha nice beldelerin fethiyle nusret eder.” demiştir. Sultan Murat; **“Ben senin müşâhedenden sual ediyorum. Bana müşâhedenden haber ver.** Sivâsî Efendi de bunun üzerine “Evet Padişahım, otuz dokuz gün muhâsara edip, kırkinci gün fetih müyesser olur.” diye müşâhededesini belirtir. Padişah; “ya vezîrlerden kimse şehid olur mu?” diye sorduğunda da; “Vezîr-i âzam’ın⁸⁶ şehîd olur Pâdişahım, lüt-fedip başka sual sormayın” demiştir.”⁸⁷

Yine Muhammed Nazmî’nin naklettiğine göre, IV. Murat bu sefere çıkarken kılıç kuşanma ve duâ için Sivâsî, Hüdâyî’nin halifelerinden İsmâil Efendi⁸⁸ ve Kadızâde Mehmed Efendi’yi huzûrlarına dâvet etmiş, âdet olduğu üzere Pâdişahın beline Hz. Ömer’in kılıcını Sivâsî bağlamış, Pâdişah da onun sırtına samur kürk giydirmiştir. Padişah atın üzengisine ayak bastığında “ Sivâsî Efendi ve İsmail Efendi duâ etsinler” diye bu iki şeyhi davet etmiş, ordu hareket ettiğinde Sivâsî ve İsmâil Efendi Pâdişahın önünde yürüyerek onu uğurlamışlardır⁸⁹.

Tarihe Kadı-zâdeliler-Sivâsîler mücadelesi olarak geçen münâkaşalarda devlet erkânı ve özellikle IV. Murat oldukça siyâsî davranmıştır. Nitekim o, iki taraf arasında vukû bulan münâkaşalara müdâhale etmediği gibi kendi icrââtına uygun va’zlar yapıp fetvâlar veren Kadı-zâdeyi himâye etmiş⁹⁰, buna rağmen Kadı-zâde’ye fazla yüz vermeyip, Sivâsî’ye iltifatlarda bulunmuş ve ona lâzım gelen hürmeti ve saygıyı göstermekten geri durmamıştır⁹¹.

Naîmâ, Sivâsî’nin IV. Murat’ın yanında büyük iltifatlara nâil olduğunu, defalarca konuşma ve sohbetlerinde bulunduğunu, pek çok işlerde Pâdişahın huzûruna vardığından bahsetmektedir⁹² ki, bu durum Sivâsî’nin o dönemde Pâdişah yanındaki nüfûzunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

Çağdaş olarak sekiz Pâdişah Kanuni Sultan Süleyman, 926/1520 - 974/1566, II. Selim 974/1566- 982/1574, III. Murat (982/1574-1003/1595), III. Mehmed (1003/1595-1012/1603), I. Ahmed (1012/1603-1026/1617), I. Mustafa (Üç ay), II. Osman (1027/1618-1031/1622) ve IV. Murat (1032/1623-1049/1640) devrini idrak ettiklerini gördüğümüz Hüdâyî ve Sivâsî, Osmanlı Devleti’nin yükselişinin

zirve noktası olarak kabul edilen Kanûni Sultan Süleyman devrinde doğmuş, gittikçe artarak ana bünyeyi saran birçok içtimai problemlerin yayıldığı bir devrede yaşamışlardır.

Devlet-i Âliyye'deki bu soğuma sürecini yaşayan her iki şeyh de sahip oldukları tasavvuf neşvesiyle içtimai hayatın devamlılığını sağlama adına bütünleştirici iradede önemli rol oynamışlardır.

Tebliğ ve irşad hizmetini liyâkatle yürüten, gerek eserleri, gerekse sohbet ve nasihatleriyle tasavvufun aydınlık iklimini gönül yoluyla insanlara açan bu şeyhler, dönemlerinde, ilim, irfân, fazilet ve kemâlleriyle devlet erkanından padişahlara, avam halktan ilmiye sınıfına kadar hemen her sınıftan insanın hürmetine mazhar olmuş, birer mana sultanı olarak şöhret bulmuşlardır.

Her iki şeyh de padişahlar ve devlet erkânı ile kurdukları iyi ilişkiler sayesinde bu manevi nüfuzlarını devletin birlik ve dirliği yönünde kullanmış, zaman zaman toplumsal problemlere dikkat çekmiş, gündelik ilişkiler yanında siyasi ve idari konularda da onlara uhrevi mesuliyetlerini hatırlatmayı vazife bilmişlerdir. Diğer taraftan devlete hizmet ve sadakati benimsemiş, Pâdişahları ulû'l-emr görüp onları yeri geldiğinde övmekten de geri durmamışlardır. Bu arada müfrit davranışlarıyla toplumdaki birlik ve beraberliğe muhalif tavırlar sergileyen zümrelere karşı da kayıtsız kalmamış bunun halli yönünde çaba sarfetmişlerdir.

Netice olarak diyebiliriz ki, her iki şeyh de tenfizî güçleri olmamasına rağmen sahip oldukları manevi nüfuzu devlet ricâline kabûl ettirip, onları te'sîrleri altına almış, icraatlarını takip etmiş, ölçüsüz ve gayri meşrû hareketlerine şâhid olduklarında, çekinmeden tavırlarını ortaya koyup, çözümler sunarak, yanlış işler yapılmasına engel olmaya çalışmışlardır. Yöneticiler de onlara karşı saygılı olmuş ve kendileriyle hayati öneme haiz konularda zaman zaman istişare etmiş, nasihatte bulduklarında da karşı çıkmayıp, nispeten dikkate almışlardır.

Özetle söyleyecek olursak, her iki şeyh de tarîkat faaliyetlerini yalnızca tasavvufî anlamda insan unsuru üzerinde yoğunlaştırılmış bir eğitim programından ibaret görmeyip, toplumsal problemlere eğilmiş ve mesajlarını gündelik hayatı çok yakından ilgilendiren geniş bir faaliyet sahasına taşımışlardır.

Son söz:

Her iki şeyh de Sivâsî'nin ifadesiyle **din, ırz-ı saltanat ve halîfetullâh hazretlerinin devletininin** varlığına duacı, devlet de onların duâsına ve himmetine muhtaç olmuşlardır. Himmetlerinin daim olması dileği ile...

BİBLİYOGRAFYA

- A. Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfıye (Pürütanizm) Teşebbülerine Bir Bakış, "Kadıızâdeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları, XIX, Sayı: 1-2, Ank. 1979-1983.
- A.H. De Groot, "Halil Paşa", DİA, XV, 324.
- Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik, İnkılab ve Aka Yay., İst. 1983.
- Abdülmecîd-i Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l Esmâr, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 255.
- Abdülmecîd-i Sivâsî, Şerh-i Mesnevî, MEB Ank. Genel Kitaplık, nr. 683.
- Aşıkî Derviş Ahmed, Aşık Paşaoğlu Târîhi, haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., nr. 604, Ankara 1985.
- Ayvansarâyî, Hüseyin b. İsmâil, Tercümetü'l-Meşâyah, Süleymâniye Ktp., Esat Efendi, nr. 1375.
- Azîz Mahmud Hüdâyî, Tezâkir-i Hüdâyî, Süleymaniye Fatih Ktp., 2572.
- B.O.A, Mühimme nr. 82, Hüküm nr. 201.
- B.O.A, Mühimme nr. 82, Hüküm nr. 206.
- Bursalı Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1323/1905.
- Cengiz Gündoğdu, Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvüfî Görüşleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Ekrem Işın, "Tarikatların İstanbul'da Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15-17. Y.Y.)", <http://www.osmanli.org.tr/osmanlitasavvufu> (02.04.2005)
- Ez-Zehabî, Ebû Abdilllah Ahmed b. Muhammed, Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl, Thk. Alki Muhammed Muavvid- Âdil Ahmed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Fahri Unan, "Bir Bayramî Şeyhi: Şeyh Muhyiddîn Mehmed-i İskilibî", Tarih Çevresi, Sayı: 12, Ankara 1994.
- Fındıklılı İsmet Efendi, Tekmiletü'ş-Şakâik fi Hakkı ehli'l-Hakâik, (nşr. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yay., İst. 1989.
- Gilles Veinstein, "Bir Sentez Denemesi", İslam Dünyasında Tarikatlar, çev.: Osman Türer, Sûf Yay., İst., 2004.
- H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, MÜ İlahiyat Fak. Yay., İst., 1980.
- _____, "Azîz Mahmud Hüdâyî", DİA, IV, 338 vd.
- Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309.
- İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, TTK. Basımevi, 1977.
- İbn Mace, Ebû Abdilllah el-Kazvînî, Sünen, Thk. Muhammed Fuat Abdülbaki, Beyrut tsz.,.
- İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İst., 1983.
- İsmâil Hakkı Danişmend, İzahlı Osmanlı Târîhi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İst. 1961.
- Mahmud Erol Kılıç, "İbnu'l-Arabî'nin I. İzzeddın Kevkavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış", I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler, Konya 2002.
- Mehmed Hemdemi, Solakzâde Târîhi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1297/1880.
- Mehmed Murad (Mizancı), Târîh-i Ebu'l-Fârûk, Matbaa-i Amidi, İst. 1329.
- Mehmet Süreyya, Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye (Sicilli-i Osmâni), Matbaa-i Amire, İst. 1311/1893.
- Muhammed Nazmî, Hediyyetü'l-İhvan, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin) (haz. Osman Türer), (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ank. 1982.

Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddîn, Mecelletü'l-Ensâb fi'n-Nisebî ve'l-Künâ ve'l-Elkâb, Süleymâniye Ktp., Halet Efendi Kitablığı, nr. 628.
Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddîn, Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Ayasofya, Süleymâniye Ktp., Es'at Ef., nr.1716/2.
Müstakîm-zâde Süleymân Sa'dettin, Hülâsatü'l-Hediyye, Millet Ktp., Ali Emiri, Şeriyye, nr. 1082.
Naîmâ Mustafa Efendi, Târih-i Naîmâ, İstanbul 1281/1864.
Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfîler Devlet ve Ulemâ, OSAV Yay., İst., 2001.
Nev'î-zâde Atâyî, Hadâ'iku'l-Hak_ık fî Tekmiletî'ş-Şak_ık (Zeyl-i Şak_ık), İstanbul 1268/1852.
Nezihi Aykut, "Dilaver Paşa", DİA, IX, 297.
Nurettin Topçu, Büyük Fetih, Ahmet Sait Matbaası, İst., 1962.
Osman Türer, "Osmanlı imparatorluğunda Padişah-Tarîkat Şeyhî Münâsebetine Dair Târihi Bir Örnek", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı: 28, (Şubat- 1984).
Ö. Lütü Barkan, "İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, Sayı: 2, Ankara 1942.
R. Ekrem Koçu, "Abdülmeccid Efendi" İstanbul Ansiklopedisi , İstanbul Yayınevi, İst. 1946.
Reşat Öngören, Osmanlılar'da Tasavvuf Anadalu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl), İz Yayıncılık, İst. 20001 Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, (3. bsk.) İletişim Yay., İst. 1986.
Şeyhî Mehmed Efendi, Vakâyi'ü'l-Fuzalâ, (Neşre haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İst. 1989.
Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddîn, Sümbül Sinan, Merkez Efendi", İstanbul Enstitüsü Dergisi, İst. 1956.
Taşköprülü-zâde Ahmed İsamüddîn, eş-Şekâiku'n-Nu'maniye fî 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmanîye, (İnceleme ve notlarla neşr. Ahmet Suphi Furat), İÜEF Yay., İst. 1985.
Yahyâ Bey, Divan-ı Yahyâ, Millet Ktp., Ali Emirî, nr. 517.
Yahya Efendi, Divan-ı Yahyâ, (Neşre haz. Mehmed Çavuşoğlu), İÜ Ed.Fak. Yay., nr. 2233, İst. 1977.
Ziver Tezeren, Azîz Mahmud Hüdâyî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İst., 1987.

DİPNOTLAR

¹ Ekrem Işın, “Tarikatların İstanbul’da Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15-17. Y.Y.)”, <http://www.osmanli.org.tr/osmanlitasavvufu> (02.04.2005).

² Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, (3. bsk.) İletişim Yay., İstanbul 1986, s. 71.

³ Mahmud Erol Kılıç, “İbnu’l-Arabi’nin I. İzzeddın Kevkavus’a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış”, I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler, Konya 2002, II, 11-12..

⁴ Barkan, Ö. Lütfi, “İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, Sayı: 2, Ankara 1942, s. 285.

⁵ Işın, a.y.

⁶ Bk. Reşat Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf, Anadalu’da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 183.

⁷ Işın, a.y.; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler Devlet ve Ulemâ*, OSAV Yay., İstanbul 2001, s. 438.

⁸ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1983, s. 13.

⁷ Aşıkî Derviş Ahmed, *Âşık Paşaoğlu Târîhi*, haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., nr. 604, Ankara 1985, s. 17-18.

⁸ Taşköprülü-zâde Ahmed İsmâüddîn, *eş-Şekâiku’n-Nu’maniye fi ‘Ulemâi’d-Devleti’l-Osmaniye*, (İnceleme ve notlarla neşr. Ahmet Suphi Furat), İÜEF Yay., İstanbul 1985, s. 5-13; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK. Basımevi, 1977, I, 531.

⁹ Gündüz, s. 19.

¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, I, 532.

¹¹ Uzunçarşılı, I, 534; Gündüz, s. 28-29.

¹² Gündüz, s. 30; Osman Türer, “Osmanlı imparatorluğunda Padişah-Tarîkat Şeyhî Münâsebetine Dair Târîhi Bir Örnek”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 28, (Şubat- 1984), s. 183.

¹³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik, İnkılab ve Aka Yay.*, İst. 1983 , s. 153. II. Bâyezid’in Çelebi Halife’ye intisab ettiği belirtilir. Bk. Tahsin Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddîn, Sümbül Sinan, Merkez Efendi”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1956, II, 93.

¹⁴ Atâî, onun Nureddinzâde’ye bağlı olmaktan öte intisâb ettiğini belirtir. Bk. Nev’î-zâde Atâî, *Hadâiku’l-Hakâik*, s. 213.

¹⁵ Muhammed Nazmî, *Hediyetü’l-İhvan*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin) (haz. Osman Türer), (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ankara 1982, s. 143-144.

¹⁶ Mehmed Hemdemi, *Solakzâde Târîhi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1297/1880, s. 200.

¹⁷ Nurettin Topçu, *Büyük Fetih*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1962, s.20.

¹⁸ Fahri Unan, “Bir Bayramî Şeyhi: Şeyh Muhyiddîn Mehmed-i İskilibî”, *Tarih Çevresi*, Sayı: 12, Ankara 1994, s. 19-26.

¹⁹ Gilles Veinstein, “Bir Sentez Denemesi”, *İslam Dünyasında Tarikatlar*, çev.: Osman Türer, Sûf Yay., İstanbul 2004, s. 588.

²⁰ Kılıç, a.g.m., s.11-12.

²¹ Her iki şahsın hayatı ve kişiliklerine dair bilgileri tebliğimizin kapsamını genişletmemek için bu konularda yapılmış ilgili çalışmalara havale ediyoruz. Azîz Mahmud Hüdâyî hakkında geniş bilgi için bk. H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, MÜ İlahiyat Fak. Yay., İst., 1980; a.g.mlf., “Azîz Mahmud Hüdâyî”, *DİA*, IV, 338 vd.; Ziver Tezeren, *Azîz Mahmud Hüdâyî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İst., 1987. Abdülmecîd Sivasî’nin hayatı ilmî, tasavvufî, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında daha fazla malumat için bk. Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk*

Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvûfî Görüşleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

²² H. Kâmil Yılmaz III. Murad'ın Bursa'ya bir seyahati esnasında Üftade'yi ziyaret ettiği ve bu arada Üftade'nin seçkin müridi Hüdâyî ile tanışmış ve bu suretle münasebet ve yakınlıklarının başlamış olabileceği ihtimalinden bahsetmektedir. bk. Yılmaz, a.g.e., s. 55, (dipnot: 99).

²³ Yılmaz, a.y.

²⁴ Muradî mahlasıyla Türkçe, Arapça, Farsça divanı olduğu gibi tasavvuf alanında yazdığı "Fütûhât-ı Sıyâm isminde mühim eseri ile Şemsemdin-i Sivâsî tarafından şerhedilen Esrârname adlı eserleri kaleme almıştır. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III1, 114.

²⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 55, 98. dipnot. (Tezâkir-i Hüdâyî, Süleymaniye Fatih Ktp., 2572, vr. 10b.)

²⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 55. (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 132b-134a.)

²⁷ Mesela, İstanbullulara odun te'mini için padişaha şunları yazmıştır:

"...Sakarya suyunu geçip odun tedarikini murad edinmişsiz. Halk-ı Amme ve hassa ziyade mesrurlardır. İhtiyaç da zaruret de küllidir. Ve odunun bedeli dahi yoktur. Her nesnenin bedeli bulunur saadetlü padişahım, azim hayırdır. Böyle hayır olmaz, "el-Hayru la-yüahhar" Merhum ve mağfur-leh ceddiniz Sultan Süleyman Han Hazretleri Kağıthane suyunu getirtip Ammeyi su ile ziyafet etmişti. Sizler saadetiniz odun ile..." Yılmaz, a.g.e., s. 55. (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 132b-134a.)

²⁸ Tezeren, s. 36 (Tezâkir-i Hüdâyî, vr.10b-11b.)

²⁹ Tezeren, s. 36 (Tezâkir-i Hüdâyî, vr.16b-17b.)

³⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 55-56 (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 94a, 88b-96b)

³¹ Yılmaz, a.g.e., s. 55-56 (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 86ab)

³² Tezeren, s. 36 (Tezâkir-i Hüdâyî, vr.239b-240a.)

³³ Yılmaz, a.g.e., s. 55. (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 136b-138a.)

³⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 56. (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 143a.). Hüdâyî'ye uyku ile uyanıklık arasında iken varid olan bu hitabın hadis olarak rivâyet edilen ancak zayıf olduğunda ittifak edilen Kazvin'in fethedileceğine dair müjde içeren şu ibarelerden mühlhem olduğu düşünülebilir: Hz. Enes radiyallahü anh anlatıyor: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "Dünyanın etrafını fethetmek sizlere nasib kılınacak ve Kazvin denilen bir şehir size fethedilecektir. Sizden kim bu gazveye kırk gün -veya kırk gece- iştirak ederse, ona cennette üzerinde yeşil zeberced taşı bulunan altından mamul bir sütun verilecektir. Bu sütun üzerinde, kırmızı yakut taşlarından mamul bir kubbe (köşk) vardır. O kubbenin, altından mamul yetmişbin kapısı vardır, her kapı kanadının başında (huru'l-iyen denilen) siyah gözlü bir zevce vardır." İbn Mace, Ebû Abdillah el-Kazvînî, Sünen, Thk. Muhammed Fuat Abdulbaki, Beyrut tsz., Cihad 11 (Hadis no: 2780). ez-Zehebî, bunu rivâyet eden Davud b. el-Muhabber'in Meysere b. Abdirabbih'den çaldığı esere isnadlar ekleyerek rivâyet ettiğini söyledikten sonra, bu uydurma rivâyeti İbn Mace'nin eserine almak suretiyle süneni berbat ettiğini ifade etmektedir. bk. ez-Zehebî, Ebû Abdilllah Ahmed b. Muhammed, Mîzânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl, thk. Alki Muhammed Muavvid- Âdil Ahmed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, III, 33,34.

³⁵ Bk. Uzunçarşılı, III2, 554.

³⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 59, 80-81. III. Mehmet zamanında Avusturya'ya karşı devam ettirilen savaşlarda Eğri, Kanije ve Haçova zaferleri elde edilmişse de I. Ahmet, Zitvatorok Antlaşmasını imzalayarak (1606), Osmanlının, Avrupa'daki üstünlüğünün sona erdiğini bir anlamda kabul etmiştir. Her ne kadar ele geçen topraklar bu anlaşmayla Osmanlıda kalıyorsa da, artık iki devletin "eşit" sayıldığı hükme bağlanmıştır. Bu savaş siyasî cepheden Osmanlı devletinin kudret ve nüfuzunun kırıldığını gösterdiği gibi memlekette pek çok alanda buhranların çıkmasına sebep olmuş, Pâdişah ve hükümet otoritesi zedelenmiştir. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III1, s.94 vd.

³⁷ Tezeren, s. 37-38.

³⁸ Tezeren, s. 36-37.

- ³⁹ Nazmî, s. 126; Müstakîm-zâde Süleymân Sa'dettin, Hülâsatü'l-Hediyye, Millet Ktp., Ali Emiri, Şeriyeye, nr. 1082, vr. 25a; Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddîn, Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Aya-sofya, Süleymâniye Ktp., Es'at Ef., nr.1716/2, vr. 13b; a.g.mlf., Mecelletü'l-Ensâb fi'n-Nisebî ve'l-Künâ ve'l-Elkâb, Süleymâniye Ktp., Halet Efendi Kitablığı, nr. 628, vr. 267a; Şeyhî Mehmed Efendi, Vakâyi'ü'l-Fuzalâ, (Neşre haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İst. 1989, III, 63; Ayvansarâyî, Hüseyin b. İsmâil, Tercümetü'l-Meşâyih, Süleymâniye Ktp., Esat Efendi, nr. 1375, vr.10a Fındıklılı İsmet Efendi, Tekmiletü'ş-Şakâik fi Hakkı ehli'l-Hakâik, (nşr. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yay., İst. 1989, s. 452; Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309, III, 257; Koçu, R. Ekrem, "Abdülmeccid Efendi" İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul Yayınevi, İst. 1946, I, 100; Uzunçarşılı, III2, 554.
- ⁴⁰ Naîmâ Mustafa Efendi, Târih-i Naîmâ, İstanbul 1281/1864, II, 155.
- ⁴¹ Bk. İsmâil Hakkı Danişmend, İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İst. 1961, III, 42 Uzunçarşılı, III1, 127.
- ⁴³ III. Murâd ve bilâhare III. Mehmed'in hocası olan bu zat ayrıca şeyhülislâmlık makâmında bulunmuştur. Atâyî'nin naklettiğine göre, "Üsküdârî Mehmed Efendi Hazretlerinden tekmil-i tarikat ve tahsil-i sermâye-i erbâb-ı hakikat eylemiştir." Bk. Nev'î-zâde Atâyî, Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmiletü'ş-Şakâ'ik (Zeyl-i Şakâ'ik), İstanbul 1268, II, s. 690-691.
- ⁴⁴ Uzunçarşılı, III2, 461, 585.
- ⁴⁵ Groot'a göre Hüdâyî'nin Halil Paşa üzerinde büyük etkisi vardı. Sıkıntılı zamanlarında Hüdâyî dergâhına sığınarak orada güç ve teselli alırdı. Şeyhin tavsiye ve duâsını almayı ihmal etmezdi. Hüdâyî'nin Halil paşa ile arkadaş olan Hollanda elçisi Haga'yı da dergâhına kabul ettiği bilinmektedir. A.H. De Groot, "Halil Paşa", DİA, XV, 324.
- ⁴⁶ Uzunçarşılı, III2, 371, 372.
- ⁴⁷ bk. Uzunçarşılı, III1, 134, dipnot: 2.
- ⁴⁸ Uzunçarşılı, III1, 134 vd.
- ⁴⁹ Uzunçarşılı, III2, s. 375; Nezihi Aykut, "Dilaver Paşa", DİA, IX, 297.
- ⁵⁰ Uzunçarşılı, III1, 351
- ⁵¹ B.O.A, Mühimme nr. 82, Hüküm nr. 201
- ⁵² B.O.A, Mühimme nr. 82, Hüküm nr. 206
- ⁵³ Uzunçarşılı, III1, 115, 74 vd. Eğri Seferi ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin bu sefere iştiraki esnasında cereyân eden ilginç olaylar için ayrıca bkz. Osman Türer, "Osmanlı imparatorluğunda Padişah-Tarikat Şeyhî Münâsebetine Dair Târihi Bir Örnek", s. 181-194.
- ⁵⁴ Bk. Nazmî, s. 104.
- ⁵⁵ Nazmî, s. 124; Uzunçarşılı, III1, 349.
- ⁵⁶ Bk. Nazmî, s. 124; Müstakîm-zâde, Hülâsatü'l-Hediyye, vr. 24a; Şeyhî, III, 63, III, 400; Mehmet Süreyya, Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye (Sicilli-i Osmâni), Matbaa-i Amire, İst. 1311/1893, III, 400.
- ⁵⁷ Bk. Nazmî, a.y.; Müstakîm-zâde, a.y.; Şeyhî, a.y.; Mehmet Süreyyâ, a.y. Abdülmeccid-i Sivâsî İstanbul'a giderken yanında kocası vefat eden kız kardeşi Safa hatunu ve himâyesine aldığı onun evlâtları Abdülehad Nûrî, Abdussamed Efendi ve Kâmil Ağa'yı da birlikte götürmüştür. Nazmî, ⁵⁸; Şeyhî, III, 547; Vassâf, III, 357; Bursalı Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1323/1905, I, 120.
- ⁵⁹ Nazmî, s. 125.
- ⁶⁰ Bk. Nazmî, s. 141.
- ⁶¹ Naîmâ, II, 159.
- ⁶² Abdülmeccid-i Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l Esmâr, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 255, vr. 174a.
- ⁶³ Nazmî, 165-169.
- ⁶⁴ Nazmî, a.g.e. 165-169.
- ⁶⁵ Bk. Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr. 7b. Bu eserinde toplumdaki, rüşvet, cehâlet, riyâ gibi kötü ahlâk-

ların taklîdî îmânın birer netîcesi olduğuna dikkat çeken Sivâsî, bunlardan, farzları îfâ, Hakkı halka tercih, bid'atlerden ve bid'at ehlinin uzaklaşıp her şeyde orta yolu tutmakla kurtulunabileceğini, dolayısıyla Pâdişahın yaptıklarının halka örnek olacağı anlayışından hareketle ona bu yolda telkîn ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Şeriate tâbi olmanın Allâh ve Resûlüne itâat, Hz. Peygamber'i sevmenin ise her konuda onun sünnetine tâbiyyet ve onu ihyâ etmekle mümkün alacağını dile getiren Sivâsî, devrinde yaşayan ilim ehlinin ilmiyle âmil olmayıp, rüşvet ve paraya teveccüh etmelerinin ümmetin fesâdına sebep olduğunu, bunun da şeriate muhâlefetten kaynaklandığını, bu sebeple bid'atlerin arttığını dolayısıyla günâhlardan ve kötü ahlâktan kurtulmak için bu farzları tatbik edip, çocuklara da öğretmenin lüzûmuna işâret etmektedir.

⁶⁶ Abdülmecîd-i Sivâsî, Şerh-i Mesnevî, MEB Ank. Genel Kitaplık, nr. 683, vr. 3b.

⁶⁷ bk. Nazmî, 165-169.

⁶⁸ A. Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr., 28a-28b.

⁶⁹ A. Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr., 46b- 47b.

⁷⁰ Payas (Yakacık), bugün Hatay ili Dörtöyöl İlçesinin bir beldesidir.

⁷¹ Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr., 45a.

⁷² el-Mâide 5/90.

⁷³ Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr., 28b-29a.

⁷⁴ Koçu, "Abdülmecid Efendi", I, 100.

⁷⁵ Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr., 159a.

⁷⁶ bk. Uzunçarşılı, III1, 200.

⁷⁷ bk. Uzunçarşılı, III1, 204-205.

⁷⁸ bk. Uzunçarşılı, III1, 193-194.

⁷⁹ Nazmî, s. 142.

⁸⁰ Nazmî, s. 142.

⁸¹ Bu Divân'ın bir nüshası için bk. Yahyâ Bey, Divan-ı Yahyâ, Millet Ktp., Ali Emirî, nr. 517. Bu Divan'ın tenkidli neşri için bk. Yahya Efendi, Divan-ı Yahyâ, (Neşre haz. Mehmed Çavuşoğlu), İÜ Ed.Fak. Yay., nr. 2233, İst. 1977.

⁸² bk. Naîmâ, III, 172.

⁸³ bk. Nazmî, s. 143-144.

⁸⁴ Koçu, a.y.

⁸⁵ Muhammed, 47/7.

⁸⁶ Uzunçarşılı'ya göre bu zât, Vezîr-i âzam Tayyar Paşa'dır. Padişah çok sevdiği bu zâtın savaş esnasında alınından vurularak şehid olması üzerine "Ah Tayyar, Bağdat Kalesi gibi yüz kale değerdin" demek suretiyle teessürlerini dile getirmişti. Muhâsara ise otuz dokuz gün sünmüş, Kırkuncu günü cuma vakti Bağdat alınmıştır. Uzunçarşılı, III1, 203

⁸⁷ Nazmî, s. 142-143.

⁸⁸ Bk. Şeyhî, I, 145.

⁸⁹ Nazmî, s. 143; Koçu, "Abdülmecid Efendi", I, 100.

⁹⁰ Mehmed Murad (Mizancı), Târih-i Ebu'l-Fâruk, Matbaa-i Amidi, İst. 1329, VII, 57.

⁹¹ Nazmî, s. 142 vd. A. Yaşar Ocak'a göre, Pâdişah, muhtemelen yakın adamlarının da telkîniyle, iki taraf arasında dengeyi muhâfaza etmenin hem devlet hem de toplum nizâmı açısından daha iyi sonuç vereceğini hesap ediyordu. Aksi halde Kadı-zâde'nin açıkça ve fiilen desteklenmesi karşı tarafın ezilmesiyle sonuçlanacağından ve bunun hâsıl edeceği tehlikeli olaylardan korkulurdu. Bk. A. Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbülerine Bir Bakış, "Kadı-zâdeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları, XIX, Sayı: 1-2, Ankara 1979-1983, s. 219.

⁹² Naîmâ, III, 172.